

L I E T U V O S

ARCHEOlogija 47

Lietuvos istorijos institutas

L I E T U V O S

ARCHEOlogija 47

LIETUVOS
ISTORIJOS
INSTITUTAS

VILNIUS 2021

Leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

PAGAL VALSTYBINĘ LITUANISTINIŲ TYRIMŲ IR SKLAIDOS 2016–2024 METŲ PROGRAMĄ

(Finansavimo sutarties numeris S-LIP-19-4)

Redaktorių kolegija / Editorial board:

Atsakingoji redaktorė / Editor-in-chief dr. Agnė Čivilytė
(Lietuvos istorijos institutas, Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Atsakingosios redaktorės pavaduotoja / Assistant Editor
dr. Elena Pranckėnaitė (Lietuvos istorijos institutas,
Vilnius / Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Laurynas Kurila (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius /
Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Valdis Bērziņš (Latvijos universitetas, Latvijos istorijos
institutas, Ryga / University of Latvia, Institute of Latvian
History, Riga)

Habil. dr. Anna Bitner-Wróblewska (Valstybinis
archeologijos muziejus Varšuvoje, Lenkija / State
Archaeological Museum in Warsaw, Poland)

Dr. Christoph Jahn (Baltijos ir Skandinavijos archeologijos
centras, Šlėzvigas, Vokietija / Center for Baltic and
Scandinavian Archaeology, Schleswig, Germany)

Prof. dr. Rimantas Jankauskas (Vilniaus universitetas,
Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Akad. prof. dr. Eugenijus Jovaiša (Lietuvos mokslų
akademija, Vilnius / Lithuanian Academy of Sciences,
Vilnius)

Habil. dr. Bartosz Kontny (Varšuvos universitetas,
Archeologijos fakultetas, Lenkija / Faculty of Archaeology,
University of Warsaw, Poland)

Prof. dr. Valter Lang (Tartu universitetas, Estija /
University of Tartu, Estonia)

Doc. dr. Algimantas Merkevičius (Vilniaus universitetas,
Lietuva / Vilnius University, Lithuania)

Habil. dr. Tomasz Nowakiewicz (Varšuvos universitetas,
Archeologijos fakultetas, Lenkija / Faculty of Archaeology,
University of Warsaw, Poland)

Habil. dr. Grzegorz Osipowicz (Mikalojaus Koperniko
universitetas, Torunė, Lenkija / Nicolaus Copernicus University,
Toruń, Poland)

Dr. Gytis Piličiauskas (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius /
Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Eve Rannamäe (Tartu universitetas, Estija / University of
Tartu, Estonia)

Dr. Andra Simniškytė (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius /
Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Roberts Spīrgis (Latvijos universitetas, Latvijos istorijos
institutas, Ryga / University of Latvia, Institute of Latvian
History, Riga)

Dr. Eugenijus Svetikas (Lietuvos istorijos institutas, Vilnius /
Lithuanian Institute of History, Vilnius)

Dr. Andris Šnē (Latvijos universitetas, Ryga / University of
Latvia, Riga)

Doc. dr. Gintautas Zabiela (Klaipėdos universitetas, Lietuva /
Klaipėda University, Lithuania)

Prof. dr. Šarūnas Milišauskas (Niujorko valstijos Bafalo
universitetas, JAV / New York State University at Buffalo, USA)

Prof. dr. Timothy Cheval (Niujorko valstijos Bafalo
universitetas, JAV / New York State University at Buffalo, USA)

Prof. dr. Johan Ling (Goteborgo universitetas, Švedija /
University of Gothenburg, Sweden)

Sekretorė / Secretary Dovilė Urbonavičiūtė-Jankauskienė

Redakcijos adresas / Editorial Board address:
Lietuvos istorijos institutas, Archeologijos skyrius
Tilto g. 17, LT-01101 Vilnius
Tel. (+370) 5 2614436, fax (+370) 5 2611433
e-mail: lietuvsarheologija@gmail.com;
civilytea@gmail.com

Žurnalas registruotas: EBSCO Publishing: Central and Eastern European Academic Source European
Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS)

TURINYS / CONTENT

Agnė Čivilytė	PRATARMĖ.....7 FOREWORD 11
MARIJA GIMBUTIENĖ KAIP ASMENYBĖ / MARIJA GIMBUTAS AS PERSONALITY	
Ernestine S. Elster	MARIJA GIMBUTAS, HER EXCAVATIONS, AND THE CONCEPT OF OLD EUROPE / MARIJA GIMBUTIENĖ, ARCHEOLOGINIAI KASINĖJIMAI IR SENOJI EUROPA15
James Patrick Mallory	MARIJA GIMBUTAS IN THE CLASSROOM, FIELD AND OFFICE: A SHORT PERSONAL REMINISCENCE / MARIJA GIMBUTIENĖ KLASĖJE, KASINĖJIMUOSE IR KABINETE: TRUMPI ASMENINIAI PRISIMINIMAI.....31
Kornelija Jankauskaitė	MARIJA GIMBUTIENĖ: KELIAUTOJA IR TYRĖJA / MARIJA GIMBUTAS: TRAVELLER AND RESEARCHER.....43
STRAIPSNIAI / ARTICLES	
Šarūnas Milišauskas	MARIJA GIMBUTAS (GIMBUTIENĖ): THE BALTIC GODDESS55
Kathryn Hudson	MARIJA GIMBUTIENĖ: BALTŲ DEIVĖ.....88
Julia Mattes	ANTHROPOMORPHIC FIGURINES, GYNOCENTRISM AND GIMBUTAS' RECEPTION INSIDE ARCHAEOLOGY AND BEYOND91 ANTROPOMORFINĖS FIGŪRĖLĖS, GINOCENTRIZMAS IR MARIJOS GIMBUTIENĖS IDĖJOS ARCHEOLOGIJOJE BEI UŽ JOS RIBŲ 123
Nurcan Yalman	MELLAART, GIMBUTAS, GODDESSES, AND ÇATALHÖYÜK: EARLY ASSUMPTIONS AND RECENT PERSPECTIVES ON THE ÇATALHÖYÜK FINDS 125 MELLAARTAS, GIMBUTIENĖ, DEIVĖS IR ČATAL HIJUKAS: PIRMOSIOS PRIELAIIDOS IR NAUJAUSIA RADINIŲ IŠ ČATAL HIJUKO APŽVALGA143

Sharada Srinivasan	GODDESS WORSHIP AND THE DANCING FORM: EXPLORING RITUAL IN INDIAN PREHISTORY AND SOUTH INDIAN ANTIQUITY145 DEIVĖS GARBINIMAS IR ŠOKIO JUDESIO FORMA: RITUALAI INDIJOS PRIEŠISTORĖJE IR PIETŲ INDIJOS ANTIKOJE164
Rasa Banytė-Rowell	MARIJA GIMBUTAS' DISSERTATION AND ITS VALUE: BURIAL CUSTOMS IN THE ROMAN IRON AGE.....167 MARIJOS GIMBUTIENĖS DISERTACIJA IR JOS SVARBA: ROMĖNIŠKOJO LAIKOTARPO LAIDOSENA185
Florin Gogâltan	TRANSYLVANIA AND THE OF INDO-EUROPEAN MIGRATION PROBLEM. THE ROMANIAN PARADIGM187 TRANSILVANIJA IR INDOEUROPEČIŲ MIGRACIJOS PROBLEMA. RUMUNIJOS PARADIGMA 207
Gytis Piličiauskas Edvardas Simčėnka Justina Kozakaitė Žydrūnė Miliauskienė Giedrė Piličiauskienė Harry Kenneth Robson	DONKALNIO IR SPIGINO KAPINYNŲ AKMENS AMŽIAUS ŽMONIŲ KILMĖ IR MOBILUMAS STRONCIO IZOTOPŲ ANALIZĖS DUOMENIMIS..... 209 THE ORIGINS AND MOBILITY PATTERNS OF STONE AGE HUMANS FROM THE DONKALNIS AND SPIGINAS BURIAL GROUNDS ACCORDING TO STRONTIUM ISOTOPE ANALYSIS.....232
Janusz Czebreszuk Agnė Čivilytė	PROFESSOR MARIJA GIMBUTAS' ADVENTURE WITH PREHISTORIC AMBER AND THE RESULTS FOR US.....235 MARIJOS GIMBUTIENĖS PRIEŠISTORINIO GINTARO TYRINĖJIMAI IR JŲ REIKŠMĖ ŠIANDIEN 247
	<i>KITAIP APIE ARCHEOLOGIĄ / ALTERNATIVE PERCEPTIONS OF ARCHAEOLOGY</i>
Paulius Gritėnas	FILOSOFIJA KAIP ARCHEOLOGIJA..... 249
	<i>RECENZIJOS / REVIEWS</i>
Artūras Dubonis	RYTIS JONAITIS, IRMA KAPLŪNAITĖ. SENKAPIS VILNIUJE, BOKŠTO GATVĖJE. XIII-XV A. LAIDOSĖNOS LIETUVOJE BRUOŽAI.....253 AUTORIŲ DĖMESIUI..... 259 GUIDELINES FOR AUTHORS..... 263

PRATARMĖ

Mieli „Lietuvos archeologijos“ skaitytojai,

Marijos Gimbutienės šimtmečio minėjimo metai praūžė tarsi paukščio sparno mostas. Gyvename XXI amžiuje, ir turiu prisipažinti, kad šiandien kalbėti apie jos darbus nelengva.

Pirma – todėl, kad ji jų parašiusi tikrai daug. Straipsnius rašė, galima sakyti, karštligiškai. Žinoma, tai buvo darbo dalis ir įsipareigojimas. Veikalų rašymas kartais tęsdavosi ne vienus metus, tai slėgdavo, kankindavo, tačiau knygos (jas ji vadino storosiomis) pasirodydavo ir pasiekdavo daugelį skaitytojų. Straipsniai nagrinėja įvairias problemas ir, žvelgiant į jų pavadinimus, stebina platus mokslininkės akiratis ir didžiuliai užmojai. Nežinau, ar yra žmonių, perskaičiusių visus jos straipsnius – manau, kiekvienas atsirenka, kas jam yra svarbu, o pasirinkimas tikrai didžiulis.

Antra – vertinti M. Gimbutienės darbus sunku ir dėl jos sukurtų hipotezių, sulaukusių ne tik teigiamo, bet ir neigiamo požiūrio. Čia pirmiausia reikia pažymėti jos ilgus metus brandintą hipotezę apie Senąją Europą ir deivę Motiną, sukėlusią tikrą diskusijų audrą.

Trečia – šios mokslininkės dėstymo stilius ir minties raida balansuoja tarp mokslo ir literatūrinės kūrybos, ir archeologams tai ne savaiame suprantamas dalykas, todėl jie dažnai trūkčioja pečiais. Iš tiesų, pripažįstama, kad M. Gimbutienės knygose pinasi archeologiniai faktai ir fantazija, noras matyti savotišką pasaulį, gražią ir romantišką istoriją, bet net ir patys kritiškiausi jaučiasi kiek sutrikę: tekstai turi įtikinamą galią. Jos veikalai, į kuriuos įsilieja žodinis ir rašytinis Lietuvos paveldas ir idėjos, susijusios su žmogumi ir gamta, turi išliekamąją vertę, perduodamą iš kartos į kartą.

Mokslo pasaulyje M. Gimbutienė išsiskiria viena svarbia savybe – interpretacinio mąstymo intensyvumu ir stipraus poetinio jausmo turėjimu. Vėlesni

leidiniai, ypač knyga apie baltus lietuvių kalba, įtvirtina jau šiek tiek anksčiau įsisiūbavusių lietuvių poetų, Vaidoto Daunio vaizdžiai pavadintų „kultūros archeologais“, kūrybos bangą. Taigi romantizmas, tautinės savimonės stiprumas, vokiška archeologijos mokykla, milžiniškos bibliotekos JAV ir beribiai archeologijos klodai ten, Europoje, jai leido improvizuoti ir kurti savo archeologijos poeziją.

Šiame, 47-ame, „Lietuvos archeologijos“ tome liejasi patys įvairiausi tekstai, atskleidžiantys M. Gimbutienės asmenybės spalvas, pomėgius, darbo metodus, požiūrį į archeologiją, idėjas ir jų tęstinumą šių dienų moksle ir gyvenime. Didžioji jų dalis – 2021 m. balandžio 29–30 d. vykusioje tarptautinėje virtualiojoje konferencijoje „Marija Gimbutienė (1921–1994) Lietuvoje ir pasaulyje“ / „Marija Gimbutas (1921–1994) in Lithuania and the World – the Centerary“ skaitytų pranešimų pagrindu parengti straipsniai, tačiau yra ir konferencijoje nedalyvavusių mokslininkų darbų. Sudarant šį tomą, buvo siekiama parodyti įvairias nuomones apie mokslininkės hipotezes, pateikiant naujas interpretacijos galimybes. Aštuonių Europos ir pasaulio šalių autorių žvilgsniai į M. Gimbutienės studijas atskleidžia platų požiūrių spektrą, galintį sudominti ne vien archeologus. Šios knygų tekstai – tai tarsi „jaunas vynas senuose buteliuose“, atgaivinant ir pratęsiant M. Gimbutienės mintis ir skatinant patiems ieškoti atsakymo į daugybę klausimų.

Šio leidinio išskirtinumas, kad, laikantis Gimbutienės stilstikos, vyrauja sintetinio pobūdžio straipsniai. Savaiame suprantama, juose aptinkame tuos pačius terminus bei vietas – juk nagrinėjami M. Gimbutienės tyrinėti laukai, ypač daug dėmesio skiriant Senosios Europos ir antropomorfinių figūrų suvokimui. Stengtasi parodyti šių archeologės hipotezių universalumą Europoje ir pasaulyje, lyginant archeologinę, istorinę ir etnografinę įvairių regionų medžiagą.

Pirmą leidinio dalį sudaro žmonių, mokslininkę pažinojusių asmeniškai, prisiminimai ir patirtys, dirbant su ja. Ernestine Elster, archeologiją pradėjusi studijuoti būtent M. Gimbutienės dėka, pasakoja apie mokslinius pastarosios interesus iki jai atvykstant į Los Andželą. Tekste skaitytojas supažindinamas su Senosios Europos sąvoka, ir kaip ją aiškino pati M. Gimbutienė. Autorės patirtis ir išpūdžiai iš archeologės vadovautų ekspedicijų parodo, kokie M. Gimbutienei buvo svarbūs nauji archeologiniai duomenys, ir kaip ji kurdavo hipotezes apie Senosios Europos civilizaciją. priešistorinį deivių ir dievų panteoną. Įdomu, jog ji niekuomet savęs nevadino tikrąja kasinėtoja, nors visada žinojo, ko iš tų kasinėjimų tikėtis. E. Elster aiškiai parodo, kad M. Gimbutienės Senosios Europos idėja archeologijos moksle išliko aktuali iki šių dienų.

Kalifornijos Los Andžele universitete M. Gimbutienės paskaitų klausęsis James'as Mallory skaitytoją nukelia į auditoriją ir supažindina su jos paskaitų temomis, struktūra ir tuo metu aktualiomis problemomis. Dėstytoja rodydavo daugybę pačios darytų nuotraukų ir skaidrių, šiuo metu saugomų Opus archyvuose Santa Barbaroje (Kalifornija). Jos taikytas egzaminavimo principas atitiko iki šių dienų Vokietijoje išlikusias konservatyvias taisykles: studentai ne tik rašo baigiamuosius darbus, bet ir egzaminuojami turi atpažinti archeologinius objektus, juos datuoti ir apibūdinti. Taip pat pateikti jos patarimai straipsnio autoriui, ką skaityti ir kokias TV laidas žiūrėti bei kaip jas vertinti. Šis tekstas – tai unikali galimybė artimiau pažinti to meto archeologijos kaip disciplinos virtuvę JAV ir M. Gimbutienės poziciją joje, ypač įsisiūbavus naujosios archeologijos bangai, sukeltai Lewis'io Bifordo.

Kornelijos Jankauskaitės straipsnis spalvingai atskleidžia M. Gimbutienės pomėgį keliauti. Skaitant šį tekstą, kykla mintis – juk ji pati nuolat judėjo: turistiniai žygiai gimtinėje, folkloro rinkimo ekspedicijos, kelionės traukiniais ir lėktuvais po Europą ar skriejimas automobiliais autostradomis. Galbūt

todėl jai ir buvo artima migracijos tema? Pateikta visokių pikantiškų detalių iš kelionių, o svarbiausia – jaučiame subtilų autorės asmeninės pažinties su M. Gimbutiene ir jos kelionių istorijos įprasminimą, parodant naujas mokslininkės charakterio savybes, leidžiančias suprasti, kad be kelionių nebūtų ir jos darbų.

Akademinę dalį sudaro aštuoni straipsniai, kurių pirmas – Šarūno Milišausko ir Kathryn Hudson darbas, apžvelgiantis biografinius ir mokslinius M. Gimbutienės etapus. Iš tiesų, tokio straipsnio, kuriame būtų išdėstyti svarbiausi moksliniai jos akcentai, derinant su gyvenimo patirtimi, iki šiol trūko. Autoriai nagrinėja septynis mokslinės karjeros aspektus, tiek pritardami jos hipotezėms, tiek pateikdami kritišką nuomonę. Svarbu, kad šiame straipsnyje skaitytojas supažindinamas su M. Gimbutienei esminiais folkloro elementais. Taip pat aptariamai simboliai, jos suvokti kaip rašto sistema – dalykai, apie kuriuos nerašoma kituose šio tomo straipsniuose. Autoriai aiškiai parodo, jog ši mokslininkė, savo tvirtu būdu ir įsitikinimais gąsdinusi archeologus vyrus, lyg kometa praskriejo archeologijos mokslo istorijoje ir paliko neišdildomą pėdsaką.

Apie universalų M. Gimbutienės darbų pritaikymą įvairioms mokslo sritims ir visuomeniniams judėjimams rašoma Julios Mattes straipsnyje. Čia dėmesys sutelktas į antropomorfinės skulptūrėles ir M. Gimbutienės siūlomą ginocentrinę interpretaciją. Autorė išaiškina skirtumus tarp įvairių visuomenės struktūrų, kuriose moters vaidmuo buvo svarbus, paveldimas arba vyraujantis, kartu kritiškai aptardama jos suformuotą religinį panteoną. Atkreipiamas dėmesys į problemas, susijusias su antropomorfinės plastikos interpretacija bei skirtingas įvairių tyrėjų pozicijas, pradedant vaisingumo kultu, individų portretais, šeimų nariais, protėviais, simboliniais objektais ir baigiant moters atvaizdais kaip erotiškais dirgikliais, tokiu būdu atskleisdama rizikas, formuojant mokslines išvadas, neišvengiant net tokių

kraštutinumų, kaip medicininis-anatominis moters kūno ir vaisingos moters ciklo aiškinimas.

Šiame straipsnyje pateikiamos įžvalgos apie uni-kalius archeologinius Poduri ir Isajos kompleksus, kuriuose aptikta moters pavidalo figūrėlių, sėdinčių ant kėdučių; jas savo darbuose aprašė ir M. Gimbutienė. Autorė drąsiai kelia klausimą, ar šios figūrėlės apskritai gali būti priskirtos kokiai nors lyčiai, ar jos yra abstrakčios humanoidinės būtybės; taip pat diskutuoja apie figūrėlių ornamentų bei kūno išpaišymų ir tatuiruočių kaip meninių išraiškų reikšmę. Originalus šio straipsnio akcentas – feminizmo judėjimo sąsajos bei M. Gimbutienės darbų „raganiškumas“. Autorė skatina mus susimąstyti apie moters vaidmenį priešistorėje ir tęsti mokslinius šios temos tyrimus.

Naujoviškas žvilgsnis į antropomorfinės skulptūrėles – Nurcan Yalman straipsnyje apie archeologinius Čatal Hiujuko tyrimus. Jame M. Gimbutienės mintys apie deivę Motiną gretinamos su panašia James'o Mellaarto koncepcija apie šventyklą, papuoštą deivėmis moterimis. Autorė, pati dalyvavusi Čatal Hiujuko tyrimų projekte, pateikia kritiškus argumentus, leidžiančius šioje vietovėje rastą archeologinę medžiagą vertinti kiek kitaip, nei tai darė M. Gimbutienė. N. Yalman atkreipia dėmesį, kiek daug lemia objektyvus ir racionalus skulptūrėlių analizavimas bei jų įterpimas į bendrą vietovės kontekstą. Ji pripažįsta, jog Čatal Hiujuko gyventojų vaizduotė ir pasaulėžiūra buvo susijusi su simboliais, o juos mums suvokti nelengva. Akivaizdu – moters vaizdinys šiame paveiksle buvo svarbus, tačiau jis tik papildė Čatal Hiujuko ženklų ir simbolių visumą ir anaip tol nebuvo viską lemiantis.

Sharada Srinivasan pratęsia moters vaizdavimo temą priešistorėje ir mus nukelia į Indiją, kurios figūrinis paveldas yra labai gausus, ir deivės garbinamos iki šių dienų. Straipsnyje originaliai susiejamos judesio ir kūno laikysenos formos, būdingos priešistorinėms moterų skulptūroms ar raižiniams ant akmenų ir šiuolaikinėje plastikoje. Autorė, pati

būdama šokėja, archeologines figūras imituoja ir susieja su dabartinio šokio ritualais, tokiu būdu siekdama išaiškinti archeologinių laikų judesio prasmę. Aprašydama etnografinius pavyzdžius, S. Srinivasan grindžia moters svarbą visuomenei ir pritaria M. Gimbutienės minčiai apie matristinę visuomenės struktūrą archeologiniais laikais.

Apie M. Gimbutienės Tiubingeno universitete apgintą daktarės disertaciją ir jos svarbą archeologijai rašo Rasa Banytė-Rowell. Pastaroji teisingai teigia: šis darbas yra primirštas, todėl labai svarbu jį panaigrinėti išsamiau. Autorė kelia klausimą, koku mastu disertacijoje teikiamas laidojimo paminklų skirstymas yra aktualus šių dienų archeologijai. Pasak R. Banytės-Rowell, M. Gimbutienė, nors ir būdama dar labai jauna mokslininkė, gebėjo rekonstruoti senųjų tikėjimų sistemą ir matyti tolesnių tyrimų perspektyvą šia kryptimi. Disertacija buvo ženklus Lietuvos laidojimo paminklų tyrinėjimų proveržis po 1920 metų. Pati M. Gimbutienė yra minėjusi, kad jos domėjimasis archeologine laidosena susijęs su asmeniniais išgyvenimais anksti netekus tėvo. Tai lėmė mokslininkės vieno ankstyviausių darbų brandą ir neabejotiną reikšmę ateities kartų tyrinėtojams.

Indoeuropiečių migracijos hipotezę nagrinėja Florinas Gogáltanas. Autorius pateikia Rumunijos kolegų nuomones apie M. Gimbutienės siūlomus migracijos modelius ir siekia išaiškinti priešistorėje gyvavusius ryšius tarp Transilvanijos ir šiaurės Ponto stepių. F. Gogáltano nuomone, šia prieštaringa tema Rumunijoje iki šiol trūksta rimtų diskusijų. Nauji archeologiniai radiniai po Antrojo pasaulinio karo paskatino daugiau tyrinėtojų, tarp jų ir M. Gimbutienę, perimti naujesnius ar senesnius V. G. Childo požiūrius. Ji sukūrė trijų pagrindinių kurganų migracijos bangų teoriją. Tyrėjai sutarė dėl pirmosios (4400–4300 m. pr. Kr.) ir trečiosios (3000–2900 m. pr. Kr.), bet nuomonės išsiskyrė dėl antrosios migracijos bangos, kuri tariamai lėmė didelius kultūrinius pokyčius Vidurio ir Žemutinio Dunojaus regione, maždaug IV tūkstantmečio pr. Kr. viduryje.

Autorius mano, jog iki šiol trūksta duomenų šios bangos įrodymui ir teiginiui, kad stepių populiacijos lėmė pagrindinius pokyčius Transilvanijoje ankstyvojo bronzos amžiaus pradžioje.

Žmonių migracijos klausimas rūpi ir Lietuvos archeologams. Gytis Piličiauskas, Edvardas Simčenka, Justina Kozakaitė, Žydrūnė Miliauskienė, Giedrė Piličiauskienė ir Harry Kennethas Robsonas mus gražina į Lietuvą ir suteikia ypatingą galimybę susipažinti su pirmaisiais stroncio izotopų Donkalnio ir Spigino kapinynų vakarų Lietuvoje rezultatais. Naujausi genetiniai tyrimai įrodė: neolite ir bronzos amžiuje daugelyje Europos dalių, įskaitant Lietuvą, vyko tolimos ir didelio masto žmonių migracijos. Įdomu, kad stroncio izotopai rodo ne tik individo mobilumą, bet ir sezoninį judėjimą. Visi žemyne gyvenę medžiotojai-rinkėjai buvo mobilūs, įskaitant ir žvejus, tačiau yra ir sėslumo atvejų. Mobiliose vietose bendruomenėse būta ir atvykėlių iš kitų kraštų. Šis straipsnis Lietuvos medžiagą ne tik įtraukia į europinį kontekstą, bet ir atveria naujas perspektyvas tarpkultūrinių ryšių priešistorinėse bendruomenėse tyrimams.

Akademinę dalį užbaigia Januszo Czebreszuko ir Agnės Čivilytės straipsnis apie priešistorės gintarą M. Gimbutienės veikaluose. Ji buvo viena pirmųjų, atpažinusi gintaro reikšmę tarpregioniniuose maiuose su pietiniais Europos regionais. Straipsnyje aptariami keli gintaro plitimo po Baltijos regioną ir kaimyninius kraštus etapai bei dirbinių formos kaita. Straipsnyje paaiškėja, kodėl, M. Gimbutienės nuomone, sukcinatas buvo siejamas su saule, taip pat kaip kito gintaro prekybos keliai akmens ir bronzos amžiuje. Skaitytojas taip pat sužinos, kodėl į bronzos amžiaus kapus rytinėje Baltijos pakrantėje žmonės gintaro beveik nedėdavo. Gintaras turėjo ypatingą reikšmę ir M. Gimbutienės gyvenime – iš jos ir kitų asmenų laišku bei prisiminimų matyti, kaip svarbu nešioti gintaro karolius ar kitokius gintaro papuošalus, verčiančius „garbias ponias aikčioti iš nuostabos“.

Skiltyje „Kitaip apie archeologiją“ – šmaikštus ir ironiškas Pauliaus Gritėno tekstas, ką kalbėti išdidžiam filosofui, sėdinčiam dramblio kaulo bokšte, kai po juo kastuvėliu bando pasikasti archeologas? Nors ir kaip autorius stengtųsi išvengti savo srities palyginimo su archeologija, jam tai nepavyksta: priešingai – remdamasis abipusiu filosofų ir istorikų tarpusavio susižavėjimu, jis nuosekliai žengia link filosofijos, kaip archeologijos įsteigimo ir abipusės šių disciplinų meilės, o gal net – kaip pasakytų pats autorius – santuokos. P. Gritėnas visai kitokiu raku atskleidžia žodžio „kasimas“ reikšmę ir provokuojančiai klausia, ar filosofija nupuolė nuo savo dramblio kaulo bokšto, ar archeologija pagaliau pakasė jo pamatus ir filosofą nuvertė?

Tomas baigiamas Artūro Dubonio recenzija. Mokslininkas nagrinėja 2020 m. išspausdintą Ryčio Jonaičio ir Irmos Kaplūnaitės monografiją „Senkapis Vilniuje, Bokšto gatvėje. XIII–XV a. laidosenos Lietuvoje bruožai“ – knygą, kuri neabejotinai būtų buvusi įdomi ir M. Gimbutienei.

Rašydama šią pratarbę, prisimenu dienas, visai neseniai praleistas M. Gimbutienės namuose Topangoje, netoli Los Andželo. Šiais, jubiliejiniiais, mokslininkės šimtmečio minėjimo metais, teko daug kalbėti apie šią išskirtinę moterį, minint jos namus ir jų svetingumą. Iš tiesų, Topangoje rudenį nubudus ankstyvą rytą ir apibėgus sodą su į dangų šaunančiais kiparisais, vaismedžiais, gelėmis ir krintančiais lapais, gera atsisėsti terasoje ir stebėti saulės nušviestus kalnus. Apsilankymas Marijos namuose šiuos metus įprasmino: supratau, kad pagavo įkvėpimas ir noras baigti pradėtus darbus bei imtis naujų. Dekodama visiems autoriams, be kurių idėjų nebūtų ir šios knygos, taip pat Dovilei Urbanavičiūtei ir Mindaugui Maskoliūnui, linkiu to paties visiems, kas atsivers šį „Lietuvos archeologijos“ tomą.

*Agnė ČIVILYTĖ,
atsakingoji redaktorė*

FOREWORD

Dear readers of 'Lithuanian Archaeology',

The year of Marija Gimbutas' centenary commemoration simply flew past like a bird's wing bridge. We live in the 21st century and I have to admit that it is not easy to talk about her work today.

First, this is because she has written so much. She wrote articles like her pen was on fire. Of course, that was part of her job and duties. Some works took years to write, oppressive, torturous years, but the books (which she called 'the fat ones') did appear and reached many readers. The articles examine various problems and, judging by their names, her broad range and huge ambitions are amazing. I don't know if anyone has read all of her articles; I think everyone chooses what is important to him or her and the choice is absolutely huge.

Second, it is difficult to evaluate Gimbutas' works due to her hypotheses, which were received not only positively but also negatively, especially her hypothesis about Old Europe and the Mother goddess, which caused a real storm of debate.

Third, this scientist's writing style and thought processes balance between science and literature, which is not standard practice for archaeologists, who often ignore her. Indeed, it is acknowledged that Gimbutas' books intertwine archaeological fact and fantasy: the desire to see a specific world and a beautiful, romantic history, but even the most critical feel a little confused as her words have the power to convince. Her works, which incorporate Lithuania's oral and written heritage as well as ideas related to humankind and nature, have a lasting value that has been passed down from generation to generation.

In the world of science, Gimbutas is distinguished by the intensity of her interpretive thinking and her strong poetic feel. Subsequent publications, especially a book in Lithuanian on the Balts, fortified

the somewhat earlier wave of creativity by the Lithuanian poets Vaidotas Daunys picturesquely called 'cultural archaeologists'. Thus romanticism, the strength of her national self-awareness, the German School of Archaeology, the huge US libraries, and Europe's endless layers of archaeology allowed her to improvise and create her own archaeological poetry.

This 47th volume of 'Lithuanian Archaeology' unites a very wide variety of texts, revealing the colours of Gimbutas' personality, her hobbies, working methods, approach to archaeology, and ideas, and their continuity in today's science and life. Most of the texts are articles based on papers presented at the 29–30 April, 2021 international virtual conference 'Marija Gimbutas in Lithuania and the World: a Centenary Commemoration', but some are also by scientists who did not participate in the conference. The aim in compiling this volume was to show different opinions about her hypotheses and to present new possibilities for their interpretation. The insights of researchers from Europe and besides into Gimbutas' work reveal a wide range of views that should interest more than just archaeologists. The articles are like 'young wine in old bottles', reviving and continuing Gimbutas' thoughts and encouraging readers to seek answers to many questions.

The uniqueness of this volume is that, in keeping with the nature of its subject, syntheses predominate. While the individual articles focus locally on topics dear to Gimbutas, especially Old Europe and anthropomorphic figurines, on a broader level the publication seeks to show the universality of her hypotheses in Europe and the world by comparing archaeological, historical, and ethnographic material from different regions.

The first part of the publication consists of the memories and experiences of people who personally

worked with her. Ernestine Elster, who started studying archaeology thanks to Gimbutas, talks about Gimbutas' scientific interests before she arrived in Los Angeles, introducing the reader to how Gimbutas herself explained the concept of Old Europe. The author's experience and impressions from Gimbutas' expeditions show what new archaeological data were important to Gimbutas and how she created hypotheses about the civilization of Old Europe and a prehistoric pantheon of goddesses and gods. Interestingly, she never called herself a real excavator, although she always knew what to expect from those excavations. Elster clearly shows that Gimbutas' idea of Old Europe has remained relevant in archaeology to this day.

James Mallory, who listened to Gimbutas' lectures at the University of California, Los Angeles, takes readers into the auditorium, introducing the topics, structure, and featured issues of her lectures. He also describes the way she used many of her own photos and slides, now stored in the Opus Archives in Santa Barbara, California, and her examination principle, which is in line with the conservative rules still used in Germany today: students not only had to write a final thesis, but also identify, date, and describe archaeological objects. He likewise presents her advice on what to read, what TV shows to watch, and how to rate them. This text is a unique opportunity to learn more about the inner workings of archaeology as a discipline in the US and Gimbutas' position thereon, especially in the wake of the new wave of archaeology started by Lewis Binford.

Kornelija Jankauskaitė's article colourfully reveals Gimbutas' love of travel, prompting the thought that she was constantly in motion: hiking in the homeland, out collecting folklore, or travelling by plane, train, or car around Europe. Perhaps that is why the idea of migration was so close to her? The author presents all the spicy details of the trips and, most importantly, lets us feel the subtle meaning of her personal relation with Gimbutas

and her travel history, showing new qualities of her character and giving us to understand that her work would not have existed without her travels.

The academic part consists of eight articles, starting with one by Šarūnas Milišauskas and Kathryn Hudson that reviews the main stages in Gimbutas' personal and scientific life, something that has not been done before. The authors examine seven aspects of her scientific career while both supporting and criticising her hypotheses. But, most importantly, this article introduces readers to folklore elements that were essential for Gimbutas and discusses symbols that she saw as a writing system, things which are not discussed in the other articles of this volume. The authors clearly show that this researcher, who frightened male archaeologists with her strong manner and beliefs, flew like a comet in the history of archaeological science and left an indelible mark.

Julia Mattes writes about the universal application of Gimbutas' works in various scientific fields and social movements, focussing on anthropomorphic figurines and the gynocentric interpretation she proposed. The author explains the differences between the various social structures, in which a woman's role was important, inherited, or dominant while critically discussing the religious pantheon Gimbutas created. She points out problems associated with the interpretation of anthropomorphic plastic art and various researchers' positions: from fertility cults, individual portraits, family members, ancestors, and symbolic objects to female images as erotic stimuli, thereby revealing the risks in forming a scientific conclusion without avoiding even such extremes as a medical-anatomical interpretation of the female body and the female fertility cycle.

This article provides insights into the unique archaeological complexes at Poduri and Isaiia (Romania), which have yielded female figurines sitting on chairs that Gimbutas described in her works. The author boldly asks whether these figurines

can even be assigned a gender or whether they are abstract humanoid beings; she also discusses the significance of the figurines decorations, and tattoos as artistic expressions. This article uniquely underscores the links between the feminism movement and the 'witchcraft' in Gimbutas' works, encouraging us to reflect on the role of women in prehistory and to continue researching this topic.

Nurcan Yalman innovatively examines anthropomorphic figurines in her article on the archaeological excavations at Catalhöyük (Turkey) by comparing Gimbutas' thoughts on the Mother Goddess with James Mellaart's similar conception of a temple adorned with female goddesses. The author, herself a participant in the Catalhöyük research project, presents critical arguments that allow the archaeological material found at this location to be evaluated a little differently than Gimbutas did. Yalman points out how much depends on an objective and rational analysis of the figures and their general contextualisation. She admits that the vision and worldview of the people of Catalhöyük are connected with the difficult to understand symbols. The female image was obviously important in this artwork, but it only complemented the totality of Catalhöyük's signs and symbols and was by no means the dominant element.

Sharada Srinivasan continues the theme of female depiction in prehistory, taking us to India with its very rich figurative heritage and modern goddess worship. She uniquely links the movements and postures typical of prehistoric female sculptures and stone carvings with modern plastic art and dance. The author, by imitating archaeological figures in dance, ties them to contemporary dance rituals in an effort to discover the meaning of these movements in archaeological times. In describing ethnographic examples, Srinivasan validates the importance of women to society and agrees with Gimbutas' idea about the matrilineal structure of society in archaeological times.

Rasa Banytė-Rowell writes about the doctoral dissertation Gimbutas defended at the University of Tübingen and its importance for archaeology. She rightly states that this work has been forgotten and so it is very important to examine it in more detail. While she raises the question of how relevant the dissertation's burial monument distribution is to modern archaeology, the dissertation was a significant breakthrough in Lithuanian burial monument research since 1920. According to her, Gimbutas, although still a very young scientist, managed to reconstruct the system of old beliefs and see prospects for further research in this direction. Gimbutas herself mentioned that her interest in archaeological burial rites was connected with her personal experiences after the early loss of her father. This led to the maturity of one of her earliest works and its undoubted significance for future generations of researchers.

Florin Gogăltan examines the Indo-European migration hypothesis, presenting his Romanian colleagues' views of Gimbutas' migration models and seeking to clarify the prehistoric links between Transylvania and the North Pontic Steppe. According to him, Romania still lacks serious debate on this controversial issue. New archaeological finds after World War II led more researchers, including Gimbutas, to adopt the views of V. G. Child, who developed a theory of three major migration waves of kurgan people. Researchers agree on the first (4400–4300 BC) and third (3000–2900 BC), but not on the second, which allegedly led to major cultural changes in the Central and Lower Danube region circa the mid-4th millennium BC. The author believes that the data has yet to prove this wave and the claim that steppe populations caused major changes in Transylvania in the early Bronze Age.

Lithuanian archaeologists are also interested in the question of human migration. Gytis Piličiauskas, Edvardas Simčenka, Justina Kozakaitė, Žydrūnė

Miliauskienė, Giedrė Piličiauskienė, and Harry Kenneth Robson return us to Lithuania and provide a special opportunity to learn the first strontium isotope results for the Donkalis and Spiginas cemeteries in West Lithuania. The latest genetic research has proven that long, large-scale human migrations occurred in many parts of Europe, including Lithuania, in the Neolithic and Bronze Age. Interestingly, strontium isotopes show not only individual mobility but also seasonal movement. All of the continent's hunter-gatherers, including fishermen, were mobile but some sedentariness also existed. Immigrants from other regions are likewise found in mobile local communities. This article not only places Lithuanian material in a European context, but also opens new perspectives for research on intercultural relations in prehistoric communities.

The academic part ends with an article by Janusz Czebreszuk and Agnė Čivilytė about prehistoric amber in Gimbutas' works. She was one of the first to recognize the importance of amber in interregional exchanges with southern European regions. The article discusses several stages in the spread of amber in the Baltic and neighbouring regions, other amber trade routes in the Stone and Bronze Ages, and how the items changed shape. It explains why, in her opinion, succinite was associated with the sun and why people rarely put amber in the Bronze Age burials on the Eastern Baltic coast. Amber also had a special significance in Gimbutas' life – one can see from her own and other people's letters and memories how important it is to wear amber necklaces and other amber jewellery that *'brings to sway the hearts of the greatest women'*.

The chapter 'Alternative Perceptions of Archaeology' features Paulius Gritėnas' witty, ironic text: what do you say to a proud philosopher sitting in an ivory tower when an archaeologist tries to dig under it with a shovel? Although the author tries

to avoid comparing his field with archaeology, he fails to do so; on the contrary, based on the mutual admiration of philosophers and historians, he is consistently moving towards the establishment of philosophy as archaeology and the mutual love of these disciplines, or perhaps even, as the author himself would say, their marriage. Gritėnas reveals the meaning of the word 'digging' from a completely different angle and provocatively asks whether philosophy fell from its ivory tower, or did archaeology finally undermine its foundation and cast down the philosopher?

The volume ends with a review by Artūras Dubonis, who examines Rytis Jonaitis' and Irma Kaplūnaitė's 2020 monograph *Senkapis Vilniuje, Bokšto gatvėje. XIII–XV a. laidosenos Lietuvoje bruožai (The Old Cemetery on Bokšto Street in Vilnius. 13th–15th-century Burial Rite Features in Lithuania)*, a book that would have definitely interested Gimbutas.

As I write this foreword, I remember the days I recently spent at Gimbutas' home in Topanga, near Los Angeles. In this jubilee year commemorating her centenary, many people have been talking about this exceptional woman, her home, and her hospitality. In fact, after waking up in Topanga in an early autumn morning and walking around her garden with its lofty cypresses, fruit trees, flowers, and falling leaves, it is pleasant to sit on the terrace and watch the sunlit mountains. A visit to Gimbutas' house this year made sense; I realized that I was inspired and willing to finish the work I had started and begin something new. I would like to thank all the authors, without whom the ideas and this book would not exist, Dovilė Urbanavičiūtė and Mindaugas Maskoliūnas. I hope that everyone who opens this volume will feel equally inspired.

Agnė ČIVILYTĖ,
Editor-in-Chief